

УДК 343.98

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ СЛІДІВ-ВІДОБРАЖЕНЬ ЛЮДИНИ ТА ЇХ МІСЦЕ В СУЧАСНІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ СЛІДІВ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

THE CONCEPT OF HUMAN TRACES-REFLECTIONS FORMING AND ITS PLACE IN MODERN CLASSIFICATION OF HUMAN TRACES-REFLECTIONS IN CRIMINALISTICS

Сокиринська О.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін
факультету права та лінгвістики*

Білоцерківського національного аграрного університету

Стаття присвячена висвітленню проблеми, пов'язаної з формуванням та функціонуванням класифікації слідів-відображень людини в криміналістиці. Здійснено аналіз праць багатьох учених-криміналістів, які працювали над цим питанням. Автор акцентує увагу на принципово новому підході до поняття сліду людини в криміналістиці та формулює нове бачення відповідної класифікації.

Ключові слова: сліди-відображення, контактні сліди, субстанціональні сліди, класифікація слідів.

Статья посвящена освещению проблемы, связанной с формированием и функционированием классификации следов-отображений человека в криминалистике. Осуществлено анализ трудов многих ученых-криминалистов, которые работали над этим вопросом. Автор акцентирует внимание на принципиально новом подходе к понятию следа человека в криминалистике и формулирует новое виденье этой проблемы.

Ключевые слова: следы-отображения, контактные следы, субстанциональные следы, классификация следов.

The article is devoted to the description of the problem, which is related to the forming and functioning of the classification of human traces-reflections in criminalistics. The labours of row of scientists, who research this problem, have being analysed. The author accents attention on principle new approach to the notion of human trace in criminalistics and forms new vision of this problem.

Key words: traces-reflections, contact traces, classification of traces, substantial traces.

Постановка проблеми. Зрілість кожної науки визначається досконалістю її методології. Користуючись найзагальнішою методологією теорії пізнання, методологічними засадами наукового напряму, кожна окрема наука має свою власну методологію, певною мірою підпорядковану першим двом та обумовлену ними. Наукова класифікація є однією з основоположних категорій методології, яка поряд із поняттями, мовою, методами та предметом науки становить зміст і глибину осягнення цього фрагмента реального світу.

Стан дослідження. Уявлення про предмет науки складалося протягом XIX – XX ст. паралельно з розвитком цієї науки. Вона накопичила значний досвід, одержала відчутні якісні зміни та теоретичні зрушення й з техніко-прикладної дисципліни поступово перетворилася на самостійну юридичну науку. Від розуміння криміналістики як дисципліни, що сприяє

розслідуванню злочинів [1, с. 14], через визначення її як науки про технічні засоби, тактичні прийоми і методи, що використовуються для виявлення, збирання, збереження, фіксації та дослідження доказів [2, с. 11], і як науки про закономірності виникнення, збирання, дослідження і використання доказів та створені на пізнанні цих закономірностей засоби і методи судового дослідження і попередження злочинів [3, с. 94], ми побачили криміналістику як науку про закономірності виникнення інформації про злочин і як про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження та використання цієї інформації з метою найефективнішого здійснення боротьби зі злочинністю, здійснюваної правоохоронними органами [4, с. 17]. Разом із тим слід зазначити, що у вітчизняній юридичній літературі має місце поки що небажання науковців ламати стереотипи підходів до розуміння проблеми зміни класифікації

слідів-відображень людини та розгляд їх «під іншим кутом». Тому метою статті є подальша теоретична розробка поняття та сутності видів і класифікації слідів-відображень людини в криміналістиці.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи класифікацію в науці, не можна не сформулювати поняття методології як передумови класифікації, не можна відривати теорію від методу або замінювати одну іншим. Методологія включає в себе «не лише узагальнений підсумок системи принципів пізнання, законів і категорій діалектики, а й усе різноманіття засобів і прийомів пізнання, історично вироблених розвитком усіх галузей наукового знання» [5, с. 128]. З огляду на це теорія і метод повинні розглядатись як дві невідмінні та взаємообумовлені сторони методології, які мають різні завдання і зміст. «З позицій теорії ми спостерігаємо за діями предмета насправді, з позицій же методу ми спостерігаємо за поведінкою дослідника в процесі пізнання предмета» [6, с. 11]. З іншого боку, будь-яка теорія, якщо це справді наукова теорія, з самого моменту її виявлення стає методом досягнення нового знання і практичного перетворення дійсності [7, с. 306], у ролі методу може виступати будь-яка система об'єктивного знання [8, с. 16, 251].

Багато філософів і юристів до визначення сутності методології підходять саме із цих позицій [8, с. 138; 9, с. 11; 10, с. 36; 11, с. 44; 12, с. 140; 13, с. 8; 14, с. 3], а це дає змогу досить впевнено вирішувати питання методології окремих наук та їх співвідношення із загальною методологією науки як сферою застосування принципів і законів, категорій і положень філософії [15, с. 4; 16, с. 10; 17, с. 163]. Під впливом бурхливого розвитку природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю починають впроваджуватись наукові методи, що значно посилює можливість доказування в кримінальних справах, дало значний поштовх для розвитку доказового права, а також разом із накопиченням практики розслідування детермінувало становлення наукової криміналістики і її теоретичних засад: понять, категорій, термінів, предмета, методів, завдань тощо. Наріжним каменем цього розвитку стало формування уявлення про предмет криміналістики, причому погляди дослідників так чи інакше були прикуті до поняття і ролі слідів у встановленні доказових фактів. Розвиток процесуальної думки щодо поняття сліду, його доказового значення та потреби практики у зв'язку зі зростаючою злочинністю призвели до того, що багато прикладних галузей почали відокремлюватись як самостійні й формувати власні предмети, методи, класифікації та завдання. Наукова класифікація об'єктів, закономірності розвитку яких охоплюються предметом цієї науки, є одним з наріжних каменів методології цієї науки і, цілком очевидно, детермінується саме її предметом.

Однак розвиток криміналістики не зупинився, а навпаки, набув все більших обертів. Зі зміцненням теоретичних засад і розширенням та удосконаленням залучення наукових засобів і методів у розслідування різноманітних подій почала чітко вимальовуватись тенденція до використання криміналістичних знань і

засобів й поза межами досудового слідства, а згодом і зовсім поза межами судочинства. Застосування криміналістики в оперативно-розшуковій роботі, судовому слідстві, прокурорському нагляді, цивільному процесі тощо, перейшло від окремих випадків до норми. Більше того, вона стає часто незамінною в розв'язанні конкретних завдань мистецтвознавства, історії, археології, лінгвістики. Усе це дало підстави по-новому подивитись на предмет криміналістики на сучасному етапі її розвитку і визначити криміналістику як міжгалузеву юридичну прикладну науку про закономірності виникнення доказової інформації про злочин або про будь-яке явище в суспільстві, яке вимагає правового врегулювання шляхом доказування, та про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою найефективнішого розв'язання завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення фактів, що мають юридичне значення [18, с. 5]. Аналіз різноманітних джерел показав, що у всіх визначеннях йдеться насамперед про виявлення доказової інформації, тобто слідів, які найнадійніше відбивають досліджувану подію, а тому паралельно і у зв'язку з розвитком наукової думки щодо предмета криміналістики та його меж науковці намагались створити детальну та гнучку класифікацію слідів. Правильно побудована класифікація необхідна для встановлення і вивчення типових ознак кожного окремого виду слідів, забезпечує визначення походження та механізму утворення слідів, сприяє індивідуальній ідентифікації слідоутворюючих об'єктів.

З плином часу закономірно виникла гостра потреба в створенні класифікації слідів. Уперше таку спробу зробив німецький криміналіст Г. Шнейкерт, але перелік слідів, які він дав у своїй класифікації, був дуже великий [19]. Загалом німецькі вчені доклали чимало зусиль, щоб створити досить придатну класифікацію. Над цією проблемою, окрім Г. Шнейкерта, працювали також К. Цбінден [20], Е. Вейніг [21], Е. Анушат [22], А. Гельвіг [23], Е. Кноблох [24] та інші. У радянській криміналістиці першу спробу дати класифікацію слідів зробив І.М. Якімов. Він поділяв їх на сліди людини та різні сліди. Проте така позиція є малопродатною, оскільки перелік слідоутворюючих та слідоприймаючих об'єктів увесь час збільшувався й необхідно було знайти такі загальні класифікуючі ознаки, які стали б суттєвими та першочерговими, а не випадковими та похідними від інших ознак. У 1938 р. Б.І. Шевченко та Б.М. Комаринець у спільній праці висловили точку зору, яка стосувалась питань класифікації слідів [25, с. 11]. По суті, запропонована Б.І. Шевченком у 1947 р. та вдосконалена у 1975 р. класифікація визнана в трасології найкращою, на неї й досі спираються вчені-криміналісти. Б.І. Шевченко назвав її загальною класифікацією, поряд із якою існують й інші [26, с. 82].

Класифікація Б.І. Шевченка отримала широке розповсюдження й визнання серед учених. Вона й сьогодні користується великою популярністю. Хоча вчені робили спроби внести зміни, наприклад Г.Б. Карнович (1956 р.), В.І. Попов (1956 р.),

Л.К. Литвиненко (1958 р.), А.Н. Василевський (1962 р.).

У 1965 р. Г.Л. Грановський запропонував іншу, ніж у Б.І. Шевченка, класифікацію слідів, хоч автор використовував частково класифікацію свого попередника, але це було щось нове, не схоже на попередні спроби класифікувати сліди. Г.Л. Грановський керувався тим, що не можна побудувати класифікацію, якщо дотримуватись лише однієї підстави – механізму утворення слідів. Основа класифікації слідів обумовлена завданнями, які повинні бути розв'язані з її допомогою. Тому треба відмовитись, як наполягав автор, від спроб знайти єдину підставу «універсальної» класифікації слідів [27, с. 26]. Окремі трасологічні класифікації являють собою переважно класифікації ознак окремих слідоутворюючих об'єктів, які відобразились у сліді. Г.Л. Грановський поділяє такі ознаки на такі: 1) томеоскопічні; 2) механогомічні; 3) механоскопічні; 4) ознаки тварин [27, с. 37–40].

На відміну від перелічених вище авторів, П.В. Данисявичус дійшов висновку про неможливість побудувати наукову класифікацію слідів за єдиною ознакою, хоча сам і створив класифікацію, виходячи з механізму слідоутворення [28, с. 29]. Над розробкою окремих трасологічних класифікацій, як і над розробкою загальної класифікації слідів, працювало багато вчених. Серед них Л.К. Литвиненко [29], Д. Недков [30], П.М. Алєнічев [31], О.В. Василевський [32], С.Ф. Толмачов [33] та інші.

Неможливо створити повний і вичерпний перелік об'єктів, які можуть бути носіями слідів. Утворення слідів можливе на будь-якому об'єкті, включаючи також і людину. Тому створити універсальну класифікацію не є можливим, хоча з розвитком науки та техніки й неухильною дією прогресу на життя людей будь-яка класифікація потребувала б вдосконалення й оновлення, криміналістична класифікація слідів у цьому

зв'язку не є винятком. Завершуючи короткий огляд існуючих класифікацій, можна зробити висновок, що всі вони належать до слідів у вузькому трасологічному розумінні, тобто до слідів, які відображають зовнішню форму та окремі особливості будови слідоутворюючих об'єктів. Сліди ж у широкому розумінні, так звані залишкові явища, взагалі практично не піддаються класифікації з причин їх різноманітності. Водночас будь-які сліди, які залишає людина, є її відображеннями, а тому втрачає сенс широке і вузьке розуміння слідів. Усі вони так чи інакше аж до індивідуальної визначеності характеризують окремі властивості людини і людину в цілому. Тому її можна розглядати як інтегральний слідоутворюючий об'єкт, особливо враховуючи сучасні досягнення генетики, біохімії, цитології, гістології, одорології, акустики, фоноскопії, інформатики тощо, які вже зараз принципово розширили межі наукових уявлень про індивідуальні властивості людини, нівелюючи в пізнавальному сенсі механізми утворення слідів як індивідуальних відображень кожної конкретної людини. Таким чином, вимальовується дві великі групи рівнозначних за своєю пізнавальною цінністю слідів-відображень людини – контактні та субстанціональні. Поряд із цим потрібно категорично відмовитись від вживання терміна «трасологічні сліди», який побутує в юридичній літературі як синонім поняття «сліди у вузькому значенні слова», оскільки він є звичайною тавтологією.

Висновки. На основі проаналізованих вище та деяких інших класифікацій слідів у криміналістиці, висловлених щодо них зауважень, сучасного рівня і тенденцій розвитку криміналістики та природничих наук, потреб слідчої та експертної практики, пропонуємо переглянути класифікацію слідів-відображень людини та здійснити розподіл слідів-відображень на контактні (рук, ніг, взуття, зубів, нігтів та інших частин тіла) і субстанціональні (кров, сперма, слиз, волосся, нігті, сеча, кал та інші відокремлення тіла).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Якимов И.Н. Криминалистика: руководство по уголовной технике и тактике / И.Н. Якимов. – М. : НКВД РСФСР, 1925. – 430 с.
2. Криминалистика / под ред. И.Ф. Крылова. – Л. : ЛГУ, 1976. – 591 с.
3. Белкин Р.С. О предмете советской криминалистики / Р.С. Белкин, Ю.И. Краснобаев // Правоведение. – 1967. – № 4. – С. 90–94.
4. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. Методологические вопросы / В.И. Гончаренко. – К. : Высшая школа, 1980. – 105 с.
5. Беляев Н.А. О методологии юридической науки / Н.А. Беляев, Д.А. Керимов, А.С. Пашков // Методологические проблемы общественных наук. – Л. : ЛГУ, 1968. – Вып. 1. – С. 128–140.
6. Подкорытов Г.А. Соотношение теории и метода в научном познании / Г.А. Подкорытов // Методол. вопр. общ. наук. – Л. : ЛГУ, 1972. – Вып. 3. – С. 10–22.
7. Копнин П.В. Система теорий. Наука как прикладная логика / П.В. Копнин // Логика научн. исслед. М. : Наука, 1965. – 306 с.
8. Стефанов М.А. Теория и методология в общественных науках / М.А. Стефанов. – М. : Прогресс, 1967. – 251 с.
9. Белкин Р.С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М. : Юрид. литература, 1973. – 264 с.
10. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В., Дулов, П.Д. Нестеренко. – Минск : Высшая школа, 1971. – 272 с.
11. Казимирчук В.П. Право и методы его изучения / В.П. Казимирчук. – М. : Юрид. литература, 1965. – 44 с.
12. Недбайло П.Е. Методологические проблемы советской юридической науки / П.Е. Недбайло // Металогические пробл. сов. юрид. науки. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 7–36.
13. Сокурєнко В.М. Методологічна основа юридичної науки і практики / В.М. Сокурєнко // Радянське право. – 1972. – № 6. – С. 7–13.
14. Строгович М.С. Методологические вопросы юридической науки / М.С. Строгович // Вопросы философии. – 1965. – № 2. – С. 11–16.
15. Штофф В.А. Введение в методологию научного познания / В.А. Штофф. – Л. : ЛГУ, 1972. – 111 с.

16. Салтевский М.В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / М.В. Салтевский. – Х., 1969. – 20 с.
17. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики : в 3-х т. / Р.С. Белкин. – М. : Акад. МВД СССР, 1977– . – Т. 1 : Общая теория криминалистики. – 1977. – 408 с.
18. Гончаренко В.Г. Теорія криміналістики і адвокатська практика / В.Г. Гончаренко // Адвокат. – 2003. – № 2. – С. 5–8.
19. Шнейкерт Г. Учение о приметах для опознания (руководство для работников уголовного розыска) / Г. Шнейкерт. – М. : Гос. тех. изд-во, 1925. – 148 с.
20. Zbinden K. Kriminalistik / K. Zbinden. – München ; Berlin : Staatuntersuchungskunde, 1954. – 62 s.
21. Weinig E. Spuren, Spurensicherung und Spurenverwischung: Handwörterbuch der gerichtlichen / E. Weinig // Medizin und naturwissenschaftlichen Kriminalistik, 1940. – S. 713.
22. Anuschat E. Kriminalistische Spurenkunde / E. Anuschat. – Berlin, 1993. – S. 11.
23. Hellwig A. Psychologie und Vernehmungstechnik bei Tatbestandsermittlungen / A. Hellwig. – Berlin, 1927. – S. 247.
24. Кноблех Э. Медицинская криминалистика / Э. Кноблех. – Прага : Госмедиздат, 1959. – С. 13.
25. Шевченко Б.И. Руководство по осмотру места происшествия / Б.И. Шевченко, Б.М. Комаринец. – М., 1938. – 272 с.
26. Шевченко Б.И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике / Б.И. Шевченко. – М. : МГУ, 1975. – 189 с.
27. Грановский Г.Л. Основы трасологии / Г.Л. Грановский. – М., 1965. – 80 с.
28. Данисявичус П.В. Криминалистическое следоведение (Общие теорет. вопросы) / П.В. Данисявичус. – Вильнюс : Мин-во высш. и спец. образования ЛитССР, ВГУ, 1973. – 182 с
29. Литвиненко Л.К. Понятие и классификация следов в трасологии / Л.К. Литвиненко // Материалы 3-й научной конференции, посвященной памяти М.И. Райского. – К., 1958. – С. 94–101.
30. Недков Д. Следы от орудия за взлом / Д. Недков. – София, 1975. – 51с.
31. Аленичев П.Н. Следы орудий взлома / П.В. Аленичев. – М., 1962. – 58 с.
32. Василевский А.М. Трасологическое исследование при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.М. Василевский. – М., 1962. – 23 с.
33. Толмачев Е.Ф. Следы орудий взлома и инструментов / Е.Ф. Толмачев. – М. : МГУ, 1957. – 31 с.